

УДК: 94(477.7):929.52, "1788/1861"

ДОРОШЕНКО О.М.,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Дорошенко Оксана Миколаївна, аспірантка кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Тема наукового дослідження – *"Родина Скаржинських"*.

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВІКТОРА ПЕТРОВИЧА СКАРЖИНСЬКОГО (ДО 220 – РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У статті подано відомості про представника родини Скаржинських, який сприяв економічному, військовому та культурно-просвітницькому розвитку Південної України.

The article contains biographical facts about representative of Skarzhynsky, which promoted economic, military and cultural-civil development of Southern Ukraine.

"Історія в обличчях" – найдавніша історіографічна традиція. Беручи початок з античності, ця традиція до початку ХХІ століття створила величезну емпіричну базу у вигляді багатообразних жанрових форм, цілу систему канонів, які змінювали свій епохальний образ, і, на кінець, сформувала у загальних рисах власну рефлексивну систему у вигляді історії, теорії і методології історико-біографічних досліджень [1, с. 487]. За простотою біографії знаходяться долі багатьох особистостей, невичерпні мотивації "героя", які для нас представлені лише в обмежених (і діяльністю, і ще більше – джерелами) вчинках. Дане дослідження присвячене вивченню "образу" поміщика Новоросійського краю, через його творчий доробок, як типового представника соціально-професійної групи передового дворянства степового регіону.

Історія Південної України першої половини ХІХ століття відома надзвичайно великою кількістю талановитих політичних, військових, громадських, культурних діячів. У зазначений період степові простори лише почали масово освоюватися і заселятися. Ці процеси дали можливість проявити таланти багатьом заповзятим людям, що працювали в економічній сфері і сприяли розвитку усіх галузей народного господарства. Вони були як практиками, так і теоретиками, популяризаторами наукових знань із агрономії, агротехніки, агроміліорації, ветеринарії, зоотехніки.

Одним із найбільш яскравих представників прогресивного, ліберально налаштованого дворянства, яке у Новоросійському краї виступало рушійною силою суспільного розвитку, був Віктор Петрович Скаржинський. Він автор понад 20 науково-публіцистичних статей, які стосуються практичних питань, пов'язаних із розвитком багатьох галузей сільського

господарства дореформеного періоду. Будучи членом різних сільськогосподарських товариств, Віктор Петрович Скаржинський популяризував результати своєї експериментально-дослідницької роботи на сторінках їх друкованих органів, зокрема: "Записках общества сельского хозяйства Южной России", "Трудах вольного экономического общества". Крім того, його статті та повідомлення про господарчу діяльність публікувались у "Журнале министерства государственных имуществ", "Сельское хозяйство. Журнал при императорском Московском обществе сельского хозяйства" та увійшли до збірки І. Палімпсестова "Записки о сельском хозяйстве Юга России" [2, с. 719-724]. Варто відмітити, що поширенням ідей Віктора Петровича займалися визначні державні та громадські діячі південних губерній, зокрема, інспектор сільського господарства Новоросійського краю Д. Струков [3, с. 42-52], член Товариства сільського господарства Південної Росії та Московського товариства акліматизації П. Хрустальов [4, с. 57-74]. Найбільше долучився до цієї справи вже вищезгаданий екстраординарний професор Новоросійського університету, визначний економіст ХІХ століття І. Палімпсестов [5, с. 1-49].

У пореформений період до результатів практичних надбань та науково-публіцистичної спадщини Віктора Петровича Скаржинського неодноразово звертались економісти, агрономи, земські діячі, кореспонденти різних товариств, серед яких А. Рудзький [6, с. 1-195], П. Бароков [7, с. 1-57], А. Бичихін [8, с. 1-83], Я. Беловодський [9, с. 14-15] та ін.

У радянські часи про ідеї та погляди Віктора Петровича Скаржинського говорили не досить часто. В основному результати його діяльності популяризували науковці і краєзнавці. Зокрема, кандидат економічних

наук А. Котов писав про надбання талановитого поміщика в галузі лісоагро-меліорації [10, с. 135-138]. Практичні досягнення Віктора Петровича Скаржинського в сільському господарстві відзначала відома дослідниця соціально-економічної історії Південної України О. Дружиніна [11, с. 215]. Найбільше у радянській літературі постать поміщика розглядалась у зв'язку із війною 1812 року. Ініціативний дворянин за власний кошт створив військовий ескадрон ополченців і очолив його [12, с. 693]. За хоробрість і бойові заслуги він був нагороджений орденом Святого Володимира.

Постать Віктора Петровича Скаржинського знайшла своє відображення і у регіональній історіографії: краєзнавці Одещини та Миколаївщини не залишали поза увагою його господарчу і науково-публіцистичну діяльність. Про нього як визначного лісовода писали директор Миколаївського обласного державного архіву М. Людкоцький [13], одеський краєзнавець О. Губарь [14], краєзнавець Первомайщини Р. Кучерявий [15], краєзнавець Вознесенщини О. Калина [16], викладач Мигіївського радгоспу-технікуму В. Халипенко [17]. Особистість талановитого землевласника викликала інтерес ряду письменників, зокрема, Б. Слободянюка [18], Ю. Трусова. Одеський письменник Юрій Трусов присвятив Віктору Петровичу Скаржинському останню частину трилогії Хаджибей-Одеса, роман “Золотые эполеты” [19, с. 317]. У цьому творі письменник втілює у художньому образі поміщика всі найкращі риси притаманні Новоросійському дворянству: освіченість, шляхетність, добротність. Віктор Петрович Скаржинський виступає героєм свого часу – дбайливим господарем-просвітителем південного краю.

У 90-х рр. виникає нова хвиля інтересу до дворянства, разом із цим представники родини Скаржинських також стають об'єктом досліджень. Життя та діяльність Віктора Петровича Скаржинського в останні десятиліття вивчали В. Жадько [20, с. 561], Т. Гончарук [21], В. Ярошенко [22], І. Смирнов [23, с. 70-72], А. Веднесва [24, с. 17-20], М. Кирьянцева [25], Т. Кремьнь [26, с. 16-17], Е. Ксенон [27] та ін.

Необхідно відмітити, що степові території України завжди мали свої особливості розвитку, на які, крім політичних і соціально-економічних чинників, впливали географічно-ландшафтні і кліматичні особливості регіону. Засушливий клімат, недостатня кількість опадів у весняно-літній період, довготривалі суховії, відсутність розгалужених гідросистем та лісових масивів, велика кількість шкідників перешкоджали швидкому і успішному освоєнню південних земель у першій половині XIX століття.

Віктор Петрович Скаржинський був господарем просторих степів, йому належало 64000 десятин землі, маєтки ж були одними із найкращих у Херсонській губернії. Не будучи байдужим до долі майбутніх поколінь і маючи високий рівень свідомості та державницького мислення, він поширював свої досягнення серед громадськості краю. Його науково-експериментальна робота була пов'язана із дослідженнями у гідробудівництві, фітодизайні, лісомеліорації. Він також займався акліматизацією рослин та селекцією тварин. Талановитий господарник переймався особливостями розвитку лісівництва, садівництва, рільництва, травосіяння. Популяризував інформацію про створення іригаційних систем для зрошення полів, побудову штучних водоймищ. Він поширював відомості про різні методи боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур. Постійно переконаував господарників, які займались скотарством

у тому, що селекція тварин сприятиме розвитку м'ясо-молочної галузі та суконної промисловості.

Один із напрямків науково-практичної роботи Віктора Петровича Скаржинського пов'язаний із створенням штучних іригаційних систем на Півдні. Це мало безпосередній вплив на розвиток двох основних галузей господарства: землеробства і скотарства. Крім того, як стверджував господар-експериментатор, наявність водоймищ значно збільшувала кількість опадів у Новоросійських степах. У своїх маєтках він побудував 40 загат, які використовувались для зрошення полів, виконували функції водопоїв для тварин. До того ж, штучні водоймища сприяли розвитку риболовства та птахівництва. У періоди засухи вони ставали справжніми оазами для степової місцевості [28].

Віктор Петрович Скаржинський є автором ряду рекомендацій щодо гідробудівництва у степах Півдня, серед яких “Наставление В.П. Скаржинского об устройстве запруд” [29, с. 30-32], разом із Д. Струковим опублікували “Вопросы и ответы на запруды в степных местах Новороссийского края” [30, с. 427-452]. У цих замітках господарник дає чіткі вказівки, щодо особливостей тієї площі, на якій створюватиметься штучне водоймище, вказує яким, має бути дно загати. Зокрема, рекомендує такий ґрунт, під яким будуть знаходитись товсті шари глини, тому що така основа дуже повільно пропускає вологу. Це дає можливість довго утримувати воду, яка збирається у результаті танення снігів чи довготривалих дощів. Віктор Петрович Скаржинський застерігав, що загати, днище яких із піскових порід, є нерентабельними. Він говорив про необхідність тривалого дослідження породи ґрунту в усіх місцях і у різні пори року [31, с. 30-32].

Дбайливий поміщик неодноразово наголошував на важливості загального стану водоймища: величини басейну, з якого стікає вода, глибини потоку та його напрямку, швидкості течії. Він писав: “...найкраще місце буде, по-перше, там, де нахил самий менший, тому що при невеликому нахилі слабший потік води, як наслідок, менша небезпека за русло і дамбу загати. Дуже вигідно будувати дамбу там, де є по балці миси, що заходять один за один” [32, с. 437]. Також пропонував для побудови загати обирати місце вузьке і глибоке, аргументуючи це незначними затратами і тим, що не широке, але глибоке русло в меншій мірі піддається процесам випаровування. Віктор Петрович Скаржинський вказував і на вигідність використання балок із плесами, береги якого є найкращими для насадження дерев, які, у свою чергу, утримують русло від вимивання. Господар-експериментатор наголошував на необхідності будівництва шлюзів для регулювання кількості води у загатах. Проекти іригаційних систем, разом із малюнками шлюзів, супроводжували ряд заміток у різних виданнях [33, с. 441].

Спираючись на власний негативний досвід, поміщик говорив і про недоліки штучного гідробудівництва. Зокрема, він не рекомендував вимощувати берег русла камінням, стверджуючи про значні затрати, а також про те, що камінь вибивається водою, а взимку льодом. До того ж, на таких берегах не можна саджати дерева і кущі, які запобігають випаровуванню води та пересиханню загат. Зелені ж масиви є перешкодою для засмічення водоймищ, оберігають їх від суховіїв. У кожній публікації Віктор Петрович Скаржинський писав: “Користь загат ясна як ясний день. Вода подібно до повітря є у переліку найнеобхідніших потреб усього живого. Достатня кількість води у наших степах – є одним із необхідних засобів для

зволоження нашого сухого клімату, для лісівництва, садівництва, городництва” [34, с. 32].

Штучні водоймища Скаржинського збереглися і до нашого часу, вони вже не мають практичного значення, однак, є окрасою просторів сучасної Миколаївщини.

Однією із галузей народного господарства, у якій поміщик досяг найбільших успіхів, стало лісівництво. Він був власником лісових насаджень площею 400 десятин. Крім того, у Трикратьській економії знаходився сад, у якому нараховувалось 140 сортів яблунь, 81 сорт груш і багато інших плодкових дерев та кущів. Варто зазначити, що це були не просто лісові масиви. Талановитий господарник зумів створити у степовій місцевості садово-паркові ансамблі – лісове урочище Лабіринт, садово-лісовий масив Василева пасіка [35, с. 180]. Доречно сказати, що зародження садово-паркового мистецтва у світовому просторі пов'язане із найдавнішими періодами існування людського суспільства. Еволюція цієї галузі людської діяльності проходила у тісному взаємозв'язку спочатку з побутовим накопиченням елементів практичного та наукового знання, а згодом із розвитком науки і техніки. В Україні ці процеси відбувались із запізненням, і, відповідно, з певним запозиченням традицій. Садово-паркові ансамблі Скаржинських не претендують на світове визнання, однак, є унікальним явищем регіонального і державного масштабу. Урочище Лабіринт та Василева пасіка – це поєднання штучно створеного кам'яного ландшафту з водоймищами та лісовими насадженнями із різних порід дерев, саджанці яких привозились із Сибіру, Північної Америки, з країн Західної Європи. У літературі XIX століття зберігся каталог рослин, які привозились із інших континентів і вирощувались на Півдні, їх нараховувалось 150 видів. Заснований Віктором Петровичем Скаржинським за власним проектом, дендропарк у Трикратах був реалізацією не лише естетичного смаку господаря, а й результатом його науково-практичної роботи у галузі гідробудівництва та фітодизайну. Виникнення парку пов'язане із створенням рослинних розсадників і оранжерей та із проведенням акліматизації різних порід дерев.

Результати досягнень у галузі лісівництва талановитий господар друкував у “Записках”. Йому належить ряд публікацій: “От чего мы мало разводим лесу? Лесоводство в нашем крае не только возможно, но и очень прибыльно”, “Новейшие мои лесонасаждение. Главные основы успешного лесоразведения” [36, с. 6-37]. У цих працях він радив громадськості обов'язково виключити із використання зовсім безплідні солонці та вапняки. Всі ж інші ґрунти у Новоросійському краї підходять для лісових насаджень. Перша умова, яка гарантує успіх розпочатої справи – це оранка землі на 4-5 четвертей у глибину. Друга умова – розведення розсадників від насіння власних урожаїв. Важливим також є захист молодих дерев від вітрів кущовою огорожею. Визначний лісівник рекомендував пересаджувати саджанці восени і лише у крайньому випадку весною. Хвойні породи дерев, на думку Віктора Петровича Скаржинського, краще висівати на грядках захищених від сонця. На другий рік рослини варто висаджувати у горщики, а ще через рік у відкритий ґрунт, посадка повинна бути густою. Найголовніше, на чому акцентував увагу господар-експериментатор, було те, що усі дерева необхідно саджати на такій місцевості, яка відповідає їх природі.

Віктор Петрович Скаржинський не лише давав рекомендації, він постійно закликав господарів до

практичної діяльності, про що писав у оголошеннях: “Мої лісові і садові розсадники так переповнені, що сили не вистачить їх висадити, вони вимагали б простору більше 100 десятин. Однак, я завжди мав на увазі бажаючих займатися розведенням лісів і садів, тому і сів більше, ніж мені необхідно. Прошу шановних господарів Новоросійського краю звертатись до мене у Трикрати за різними сортами дерев і кущів, ціною не ображу” [37, с. 229].

Передова громадськість XIX століття оцінила надзвичайний внесок талановитого господаря у розвиток лісівництва на теренах степової України. Вільне економічне товариство нагородило Віктора Петровича Скаржинського великою золотою медаллю, а Товариство сільського господарства Південної Росії – малою срібною медаллю. Члени “Російського товариства акліматизації” склали та опублікували “Каталог растений иноземным, древесным растущим в центре Херсонской губернии в именах г. Камергера В.П. Скаржинского, близ Вознесенска” [38, с. 407-418]. У 1872 році дворяни Новоросійського краю у місті Одесі встановили пам'ятник Віктору Петровичу Скаржинському [39]. Це був другий пам'ятник лісоводам у Російській імперії.

Варто зазначити, що землевласник не залишився байдужим і до розвитку рільництва та травосіяння. Питання про створення штучних трав'яних плантацій на Півдні у літературі господарі краю та економісти почнуть підіймати лише у другій половині XIX століття. Член Товариства сільського господарства І. Долинський напише: “Травосіяння у великих розмірах не признається поки що більшістю господарів Новоросійського краю за існуючу необхідність, без якої не можна обійтись” [40, с. 10]. Разом із цим, він пригадає досвід травосіяння у маетках славного лісовода пана Скаржинського, який ще у 30-х рр. популяризував у різних виданнях результати своїх експериментів: “Несколько слов о травосеянии в Новороссийском крае” [41, с. 79-89], “Нечто о моей полевой системе” [42, с. 532-580], “О возделывании чечевицы и тонконога” [43, с. 889]. Віктор Петрович Скаржинський на експериментальних полях сів клівер. Він визначив переваги та недоліки цієї рослини, також вирощував люцерну, еспарцет. Опираючись на власний досвід, стверджував, що ці рослини дуже добре ростуть у степовій місцевості, однак, не пристосовані до різких змін температури. Господар-агроном популяризував відомості про переваги чечевиці, проводив ряд дослідів із цією травою. Доводив, що чечевиця є культурою невимогливою і може рости на будь-якому ґрунті. До того ж, вигода від посівів чечевиці значна, після неї дуже гарно родить пшениця. Чечевиця дає непоганий урожай навіть у роки засухи, її сіно є незамінним для великої рогатої худоби. Господар постійно закликав враховувати особливості трав'яних культур, можливість їх пристосування та росту у кліматичних умовах степових просторів. Він проводив акліматизацію таких трав, які б повністю могли забезпечити потреби скотарства. Травосіяння, на його погляд, сприяло б розвитку саме м'ясо-молочної галузі і дуже позитивно відобразилося б на сільськогосподарській харчовій промисловості, це мало б позитивний вплив і на розвиток господарства у цілому.

Ініціативний землевласник експериментував у галузі рільництва, зокрема із глибиною оранки, використанням двопільної та трьохпільної системи. Він вдосконалив конструкцію малоросійського плуга, проект свого винаходу опублікував у “Трудах вольного экономического

общества” [44, с. 51-52]. Плуг використовувався для обробки землі, що призначалась під пар або ж лісові насадження.

Не можна не згадати, що одна із найбільш складних проблем господарства регіону у першій половині XIX століття була пов’язана із великою кількістю шкідників, серед яких саранча, ворони, гризуни, що завдавали значної шкоди урожаю. Віктор Петрович Скаржинський долучився і до цієї справи. Він автор публікацій: “О способах истребления саранчи” [45, с. 399-400], “Сказание о саранчи” [46, с. 131-146], “Отношение заморской саранчи к Новороссийскому лесоразведению” [47, с. 6-31]. Його рекомендаціями користувалися господарі як Новоросійського краю, так і інших регіонів країни.

Традиційним напрямком господарювання на теренах Південної України було скотарство, розвиток якого обумовлювався великою кількістю придатних земельних угідь та незначними затратами робочої сили. Однією із пріоритетних галузей було вівчарство. У маєтках Віктора Петровича Скаржинського знаходилися вівчарні заводи, де нараховувалось овець іспанської породи 12300, мериносів 1200 і простої степової породи 2500 голів. Працюючи у цьому напрямку, він займався селекцією різних порід овець для вдосконалення їх якостей. Експерименти не завжди були вдалим, про що господар відразу ж намагався попередити інших поміщиків: “Щоб зробити більш тонкою шерсть на караївській породі, я пробував парувати її із шпанськими баранами, однак не досяг бажаного результату відносно покращення вовни” [48, с. 140]. Він автор таких публікацій: “О разведении карачаевских овец в имении члена Вольного экономического общества В.П. Скаржинского в Херсонской губернии” [49, с. 140-144], “Одна из причин чумы рогатого скота в 1853-1854 году в Херсонской губернии” [50, с. 125-126], “Выжигание степей и история о чабанах. Калгир и тирса и лечение первого” [51, с. 532-580]. У своїх замітках Віктор Петрович Скаржинський давав поради щодо умов утримання овечих отар та великої рогатої худоби, визначав раціон харчування, яке позитивно впливало на здоров’я поголів’я. Рекомендації господаря мали вагомое значення для розвитку тонкорунного вівчарства та й скотарства у цілому, а також для розвитку селекції, зоотехніки та ветеринарії.

Ініціативний дворянин був представником ліберальної політичної та економічної думки. Свої погляди, пов’язані із вільними політико-економічними відносинами, він виразив у таких роботах: “Первая и последняя задушевная мечта Новороссийского старожила” [52, с. 1-35], “Гласность на управляющих имениями” [53, с. 101-103]. Остання публікація стосується процесу організації управління у поміщицьких маєтках. Управління пов’язаного із новими економічними та соціальними відносинами, коли управляючий є не лише помічником землевласника, але й несе відповідальність за всі процеси та явища, пов’язані із організацією виробництва, забезпеченням якісної роботи. Господар виступав за високий рівень освіти та професійності управляючих, був ініціатором конкуренції їх працевлаштування. Віктор Петрович Скаржинський вважав, що допомогти землевласникам у такій ситуації зможе гласність на інформацію про організацію трудового процесу у маєтках: “Що не кажіть, а від гласності ми повинні очікувати більших плодів. І гласність на всіх, хто зловживає власними дарами чи довірою інших. У тому числі і на управляючих маєтками... Чому б, думається мені, не видавати спеціальний журнал по управлінню маєтками. Програма для подібного журналу могла б

бути дуже обширна. Але головним предметом його повинна бути звітність по господарству. Ті відомості, по котрим можна судити про справи у маєтках землевласників. Крім того, що ці відомості могли б бути дуже повчальні, вони послужили б для управляючих страшною грозою” [54, с. 101].

Слід зазначити, що Віктор Петрович Скаржинський належав до того елітного дворянства, яке було носієм передових ідей розвитку держави і краю. Він підтримував ідею відміни кріпосного права, був прихильником захисту природних, громадських та приватних прав кожної людини. В одній із публікацій писав: “Вся Росія з восторгом вітає знищення кріпосної праці, та ми південні руси повинні на кожному перехресті відслужити по молебні. З цієї епохи лише почнуться найблисучіші сторінки сільської промисловості Новоросійського краю” [55, с. 15].

Віктор Петрович Скаржинський переймався питанням нових соціально-економічних відносин, намагався визначити суспільну роль селянства. Міркував про особливості економічних відносин між колишніми кріпаками та поміщиками. Він вважав, що на поміщиках лежить відповідальність за подальшу долю селянства у соціумі і їх реалізацію як землевласників та майбутніх господарів краю. Він говорив: “Я не думаю, що із зникненням кріпосних рук поміщики зменшать кількість своїх запасок. Свобода, дана селянам, можливо, спочатку виризить безпечністю, – однак, згодом послужить причиною до посилення праці, до бажання покращити свій благоустрій, від якого тобто від бажання зараз їх стримує обов’язок поміщиків турбуватись про забезпечення селян продовольством під час неврожайів” [56, с. 20].

Важливими є зауваження талановитого господарника, які допомагають уявити рівень культури та поваги до рідної землі його сучасниками. Особливу сторінку у записках поміщика-ліберала залишили роздуми стосовно ставлення його сучасників і земляків до свого та чужого. Певною мірою акцентується увага на питаннях ідентичності та маргінальності свідомості особистості. Віктор Петрович Скаржинський зазначав, що його співвітчизники ставлять із більшою повагою до всього чужоземного при цьому занедбують своє. Разом із цим, він закликав: “Не оболонку тіла ми повинні переймати у цивілізованих народів Заходу, а дух твердої волі. Настирність характеру, розмах уяви, взаємність на шляху до поставленої мети і, на кінець, любов до праці. Через наші панські забаганки, через наші мрії постійні про смачні обіди, через нашу роботу на “авось”, через бажання лише задовольняти свої потреби – ми, браття, далеко не поїдемо” [57, с. 20]. Навіть через 200 років ці слова є актуальними для українського суспільства, як і багато інших ідей талановитого господаря.

Фактично у кожній своїй праці він виражав думки про генетичну спадковість народної пам’яті, неперервне збереження суспільних цінностей та надбань, турбувався про майбутнє наступних поколінь. Неодноразово говорив про необхідність думати про майбутні покоління, працювати на благо своєму багатолюдному потомству, закликав до цього всю спільноту краю [58, с. 35].

Отже, ідеї і невтомна діяльність Віктора Петровича Скаржинського вплинули позитивно на розвиток сільського господарства у першій половині XIX століття. Його погляди та досвід мали важливе значення для накопичення знань і розвитку сільськогосподарської наукової думки. Зокрема, передові думки талановитого дворянина сприяли

становленню агрономії, агроеліорації, агротехніки, фітодизайну, гідробудівництва, ветеринарії, зоотехніки, селекції на теренах Південної України. Прихильник

ліберальних ідей, він був популяризатором вільних політичних, економічних та соціальних відносин, до яких варто звертатись і у наш час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Т.Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета. – Одесса, 2007. – С. 487.
2. Сборник записок о сельском хозяйстве Юга России. Составил И. Палимпсестов. – Одесса, 1868.
3. Струков Д. О лесных насаждениях и запрудах херсонского помещика Скаржинского // Журнал Министерства государственных имуществ. – 1853. – Ч. XLVII. – С. 42-52.
4. Хрусталеv П. Триградский сад // Записки ОСХЮР. – 1845. – № 1. – С. 57-74.
5. Палимпсестов И.И. Вступительные беседы о сельском хозяйстве Новороссийского края. – Одесса, 1853. – 49 с.
6. Справочная книга по лесоводству / Сост. А. Рудзкий. – Санктпетербург, 1869. – 195 с.
7. Бароков П. О возможных мерах борьбы с засухами. – Одесса, 1892. – 57 с.
8. Бычихин А.А. Значение защитных насаждений для степной полосы. – Одесса, 1893. – 83 с.
9. Беловодский Я.В. Экономическая жизнь Юга // Жизнь Юга. – 1897. – № 1. – С. 14-15.
10. Котов А.И. Из истории лесоразведения на Юге Украины. – Лесоводство и агролесомелиорация // Республиканский межведомственный научный сборник. – Вып. 16. – 1969. – С. 135-138.
11. Дружинина. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825-1860 гг. – М., 1981. – 215 с.
12. Історія міст і сіл УРСР Миколаївська область / Гол. ред. Васильев В.О. – К., 1971. – С. 693.
13. Людковский Ш. Ескадрон Скаржинського (до 175 річчя Вітчизняної війни 1812 року) // Південна правда. – 1982. – 26 серпня.
14. Губарь О. Первый Новороссийский лесовод // Вечерняя Одесса. – 1986. – 12 апреля.
15. Кучерявий Р. Ополченці з Мигії // Прибузький комунар. – 1986. – 11 лютого.
16. Калина О.В. Вознесенщина (до 200-річчя міста) // Радянська правда. – 1988. – 4 травня.
17. Халипенко В. Знайти визнання // Прибузький комунар. – 1990. – 21 липня.
18. Слободинюк Б. Хоробрість наших земляків // Південна правда – 1962. – 18 жовтня.
19. Трусов Ю. Золотые эполеты. – Одесса, 2004. – 317 с.
20. Жадько В. Благословенні святим Миколаєм. К., 2000. – 561 с.
21. Гончарук Т.Г. Пам'ятник у міському саду // Думська площа. – 2001. – 9 березня.
22. Ярошенко В. Залюблений у землю // Вісті Вознесенщини – 2001. – 18 жовтня.
23. Смирнов И.А., Смирнов А.А. Украина в Отечественной войне 1812 года // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження ІV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2002. – С. 70-72.
24. Веднева А.К. В.П. Скаржинский // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2004. – С. 17-20.
25. Кирьянцева М. Легенда про дуб кохання // Вісті Вознесенщини – 2006. – 5 жовтня.
26. Кремінь Т. Ментальність населення Півдня України в оцінках В.П. Скаржинського // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2006. – С. 16-17.
27. Ксенон Е. Збережемо нашу історію // Вісті Вознесенщини – 2006. – 27 квітня.
28. Халипенко В. Оазис у степу // Радянське Прибузжя. – 1994. – 14 грудня.
29. Скаржинский В.П. Настановление В.П. Скаржинского об устройстве запруд // Журнал министерства государственных имуществ. – 1852. – Ч. XLV. – С. 30-32.
30. Скаржинский В.П., Струков Д. Вопросы и ответы на запруды в степных местах Новороссийского края // Записки ОСХЮР. – 1852. – № 9. – С. 427-452.
31. Скаржинский В.П. Настановление В.П. Скаржинского об устройстве запруд // Журнал министерства государственных имуществ. – 1852. – Ч. XLV. – С. 30-32.
32. Скаржинский В.П., Струков Д. Вопросы и ответы на запруды в степных местах Новороссийского края // Вказ. праця. – С. 432
33. Скаржинский В.П., Струков Д. Вопросы и ответы на запруды в степных местах Новороссийского края // Вказ. праця. – С. 441
34. Скаржинский В.П. Настановление В.П. Скаржинского об устройстве запруд. – Вказ. праця. – С. 32.
35. Вознесенщина моя зоряна історико-краєзнавчий нарис. До 80-ти річчя утворення району. – Вознесенськ, 2003. – С. 180.
36. Скаржинский В.П. Отчего мы мало разводим лесу? Лесоводство в нашем крае не только возможно, но и очень прибыльно. Новейшие мои лесонасаждения. Доброе расположение шелковицы по табаку. Главные основы успешного лесоразведения // Записки Общества сельского хозяйства Южной России (ОСХЮР). – 1855. – № 1-6. – С. 6-37.
37. Скаржинский В.П. Объявление от Действительного члена В. Скаржинского // Записки ОСХЮР. – 1854. – № 1. – С. 229.
38. Хрусталеv П.И. Каталог растениям иноземным, древесным, растущим в центре Херсонской губернии в имениях г. Камергера В.П. Скаржинского, близ Вознесенска // Акклиматизация. – 1860. – Т.І. – С. 407-418.
39. Речь, произнесенная вице-президентом Общества сельского хозяйства Южной России кн. В.Д. Добижа в собрании общества по случаю торжества открытия памятника В.П. Скаржинскому // Одесский вестник – 1872. – 18 июня.
40. Долинский И. Травосеяние на Юге России. – Одесса, 1899. – С. 10.

41. Скаржинский В.П. Несколько слов о травосеянии в Новороссийском крае // Записки ОСХЮР. – 1853. – № 2. – С. 79-89.
42. Скаржинский В.П. Нечто о моей полевой системе // Записки ОСХЮР. – 1853. – № 11. – С. 532-580.
43. Скаржинский В.П. О возделывании чечевицы и тонконога // Сборник записок о сельском хозяйстве Юга России. Составил И. Палимпсестов. – Одесса, 1868 – С. 889.
44. Скаржинский В.П. Плуг для обрабатывания земли под леса в Новороссийском крае // Труды Вольного экономического Общества. – 1852. Т. IV. – С. 51-52.
45. Скаржинский В.П. О способах истребления саранчи // Записки ОСХЮР. – 1855. – С. 399-400.
46. Скаржинский В.П. Сказание о саранче // Записки ОСХЮР. – 1853. – № 2. – С. 131-146.
47. Скаржинский В.П. Отношение заморской саранчи к Новороссийскому лесоразведению. Отчего мы мало разводим лесу? Лесоводство в нашем крае не только возможно, но и очень прибыльно. Новейшие мои лесонасаждения. Доброе расположение шелковицы по табаку. Главные основы успешного лесоразведения // Записки Общества сельского хозяйства Южной России (ОСХЮР). – 1855. – № 1-6. – С. 6-37.
48. Скаржинский В.П. О разведении карачаевских овец в имении члена Вольного экономического Общества В.П. Скаржинского в Херсонской губернии // Труды вольного экономического общества. – 1852. Т. II. – С. 140.
49. Скаржинский В.П. О разведении карачаевских овец в имении члена Вольного экономического Общества В.П. Скаржинского в Херсонской губернии. – Вказ. праця – С. 140-144.
50. Скаржинский В.П. Одна из причин чумы рогатого скота в 1853-1854 году в Херсонской губернии // Записки ОСХЮР. – 1854. – № 1. – С. 126-127.
51. Скаржинский В.П. Выжигание степей и история о чабанах. Калгир тирса и лечение первого. Нечто о моей полевой системе // Записки ОСХЮР. – 1853. – № 11. – С. 532-580.
52. Скаржинский В.П. Первая и последняя задушевная мечта Новороссийского старожила // Записки ОСХЮР. – 1859. – № 1. – С. 1-35.
53. Скаржинский В.П. Гласность на управляющих имениями // Записки ОСХЮР. – 1859. – № 1. – С. 101-103.
54. Там само.
55. Скаржинский В.П. Первая и последняя задушевная мечта Новороссийского старожила – Вказ. праця. – С. 15.
56. Скаржинский В.П. Первая и последняя задушевная мечта Новороссийского старожила – Вказ. праця. – С. 20.
57. Там само.
58. Скаржинский В.П. Первая и последняя задушевная мечта Новороссийского старожила – Вказ. праця. – С. 35.